

Konec leta 1918 na Goriškem v poročilih Pisarne za zasedeno ozemlje

PETRA SVOLJŠAK | ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa

✉ petra.svoljsak@zrc-sazu.si

Izveček: Prispevek obravnava prva meseca italijanske zasedbe Goriške po prvi svetovni vojni, kot so o njej poročali zapisi in poročila Pisarne za zasedeno ozemlje pri Narodnem svetu v Ljubljani, katere obsežno gradivo hrani Arhiv Republike Slovenije. Poročila so nastajala na podlagi informacij, ki so jih zbirali informatorji in informatorke na terenu, ter naj bi služila pogajalcem na mirovni konferenci zoper italijansko zasedbo in aneksijo. Članek se osredotoča le na nekaj ključnih tematik poročil, in sicer na ravnanje italijanskih oblasti z nekdanjimi pripadniki avstro-ogrske vojske ter njihov odnos do slovenskih in jugoslovanskih narodnih simbolov ter nasilje nad ženskami, saj so prav ta začetna dejanja dolgoročno (so)oblikovala odnos goriških Slovenk in Slovencev do italijanskih oblasti.

Ključne besede: Pisarna za zasedeno ozemlje, italijanska okupacija, nasilje, internacije.

Il Goriziano alla fine del 1918 come viene descritto dai rapporti dell'Ufficio per il Territorio Occupato

Riassunto: L'articolo esamina i primi due mesi dell'occupazione italiana dopo la Prima Guerra, come riportato nei rapporti e nei documenti dell'Ufficio per il Territorio Occupato presso il Consiglio Nazionale a Lubiana, il cui vasto materiale è conservato presso l'Archivio della Repubblica di Slovenia. I rapporti erano basati su informazioni raccolte da informatori e da informatrici sul terreno e dovevano servire per i negoziati alla conferenza di pace contro l'occupazione e l'annessione italiana. L'articolo si concentra solo su alcuni temi chiave dei rapporti, ovvero il trattamento da parte delle autorità italiane degli ex soldati dell'esercito austro-ungarico, il loro atteggiamento verso i simboli nazionali sloveni e quelli jugoslavi e la violenza contro le donne, poiché questi primi atti hanno contribuito a lungo termine a plasmare il rapporto tra gli Sloveni del Goriziano e le autorità italiane.

Parole chiave: Ufficio per il Territorio Occupato, occupazione italiana, violenza, internamenti

»Dragi bratje, - visoka je naša Golgota in še višja bo,« sta svoj dopis Narodni vladi v Ljubljani 15. decembra 1918 zaključili Jugoslovanki Zora in Jelica, čeprav »[t]rpljenja nam dajejo – saj smo ga vajeni mi obmejni Slovenci«, sta bili vzneseno prepričani, da »zato bo de pa za nas svoboda vse slajša. Pravijo, da

bodo metali karte v Parizu, torej, kadar pade 'As', se vidimo!!«¹

Dokument se nahaja v izjemno bogatem in pričevanjsko močnem gradivu Pisarne za zasedeno ozemlje, ki ga, sedaj v celoti, hrani

¹ SI AS, 59_I-3-1, št. 57.

Arhiv Republike Slovenije² in ga je za izdelavo diplomske naloge *Goriški Slovenci od prodora pri Kobaridu do konca leta 1918* v študijskem letu 1961/1962 deloma uporabil tedaj absolvent zgodovine Branko Marušič. Diplomska naloga predstavlja zelo zrelo znanstveno delo, ne samo po sodobnih merilih oblikovanja in ocenjevanja diplomskih nalog, temveč tudi z vidika metodologije, izjemnega nabora uporabljenih virov, literature in časopisnega gradiva in njihove primerjalne kritične uporabe, ter priča o odličnem poznavanju časa in prostora, v katerega je tematika umeščena. Izbiro obravnavanega obdobja je avtor logično utemeljil z razlogom »notranjih in zunanjih dogodljajev iz življenja Slovencev na Goriškem«, ko je bila »misel Goričanov« bolj kot zunanjim dogodkom posvečena »njih notranjim bolom in življenjski tragediji, ki so jo čutili sleherni Goričan pa čeprav ne povsod v enaki meri. Toda čas zaceli svoje, tudi še tako hudo gorje izgubi svojo pravo ostrino in človekova neusahljiva volja v življenje je močnejša« (Marušič 1961/62: 2). Sistematičen in kritičen pregled dokumentov Pisarne za zasedeno ozemlje ostaja še neuresničen deziderat, tako dr. Branka Marušiča kot avtorice zapisa, vsekakor pa v tem kontekstu ne gre spregledati raziskave dr. Dušana Nečaka, ki je delo Pisarne za zasedeno ozemlje najprej predstavil v diplomski nalogi in kasneje v članku, ki je še danes izhodišče za nadaljnje raziskave (prim. Nečak 1972).

Dušan Nečak je poimenovanje Pisarne za zasedeno ozemlje opredelil kot »skupno ime, ki ga bomo uporabljali v orisu nastanka in dela organizacije, nastale po prvi svetovni vojni, ki je imela na skrbi rešiti 'neodrešene brate', tiste Slovence, ki so po letu 1918 ostali

zunaj meja matične domovine v sosedni Italiji« (1972: 101). Nastala je z italijansko zasedbo Primorske in je izhajala iz Narodnega sveta, svojo organizacijo in delovanje pa naslajala na številne krajevne narodne odbore, ki so nastajali v zadnjem mesecu vojne in monarhije tudi v Avstrijskem Primorju. Pisarna za zasedeno ozemlje je imela nalogo zbirati gradivo za pariško mirovno konferenco, predvsem tisto o postopanju Italijanov na zasedenem ozemlju, zbirala je izjave in proteste zoper zasedbo, o tej problematiki je pisala v časopisih, obenem pa prebivalstvo na zasedenem ozemlju »oskrbovala« s potrebnimi informacijami. S podpisom Rapalske pogodbe so se naloge in pozornost pisarne preusmerile zlasti na begunce (medtem se je z njimi ukvarjal tudi Odbor za begunce), ki so po vojni zapuščali zasedena ozemlja, in v tem je pisarna svoje delo lahko ocenila kot uspešno.

Ena glavnih nalog Pisarne je bilo torej zbiranje podatkov o razmerah na zasedenem ozemlju, pri čemer se je opirala na razvejano mrežo zaupnikov, ki so zbirali podatke na terenu. Poročila in spomenice z zasedenega ozemlja so bile naslovljene na Narodno vlado SHS v Ljubljani ter so odraz tega, kako so Slovenci in Slovenke na zasedenem ozemlju občutili italijansko zasedbo, kaj so si o njej mislili in s kakšnimi argumenti so »opremili« Narodno vlado za pogajanja na mirovni konferenci. Večkrat je namreč bilo poudarjeno, da je treba »[v]sak dogodek, kateri je važen za ilustracijo italijanskega ravnanja z našim ljudstvom, naj se ugotovi pismeno in po pričah, ter naj se sporoči po možnosti v Ljubljano, da se zbere ves material za bodoča pogajanja«. ³ Glede na izjemno količino gradiva in dejstvo, da so prav prvi tedni zasedbe dolgoročno izoblikovali odnos Slovenk in Slovencev na zasedenem ozemlju do

² Glej arhivski popis: Jernej Komac, Arhivski popis, Signatura fonda: AS 59. Pisarna za zasedeno ozemlje v Ljubljani 1911–1930 (1,2 t. m./11 š.), naloga za strokovni izpit, mentorica: Vanja Rupnik – Arhiv Republike Slovenije; Ljubljana, 2019.

³ SI AS, 59_I-3-2, št. 127, Pisarna za zasedeno ozemlje, Ljubljana, 15. 11. 1918, dok. 127.

Italijanov, se je zdelo smiselno kronološko omejiti izbor, obenem pa se osredotočiti na nekaj izbranih tem, ki najbolj odsevajo stanje duha na zasedenem Goriškem po razpadu monarhije in italijanski zasedbi.

Propad monarhije in razpad njene vojske sta dramatično spremenila razmere na Goriškem. Pokrajinski odsek Narodnega sveta za Goriško, ki je 1. novembra 1918 prevzel pooblastila v upravnih, gospodarskih in političnih zadevah slovenskega dela nekdanje Goriško-Gradiške z njenim glavnim mestom Gorico, je v negotovih razmerah ljudi miril, po drugi strani pa za varnost skrbel z oblikovanjem narodne obrambe z odlokom 2. novembra (Marušič 1961/62: 60–61). Tega dne je v Gorico iz Furlanije prišel 2. gorski strelski polk nekdanje avstro-ogrskе vojske, ki se je tik pred zadnjo ofenzivo na Piavi uprl in odkorakal proti domovini, prisegel je zvestobo Pokrajinskemu odseku in Narodnemu svetu ter se preimenoval v jugoslovanski strelski polk št. 2 ter tako postal vojska Pokrajinskega odseka.

Toda že 5. novembra 1918 so po določilih premirja med Italijo in Avstro-Ogrsko v Gorico prišli prvi pripadniki italijanske vojske ter prvi predstavniki italijanskih oblasti, 7. novembra je prišla v mesto redna italijanska vojska in vojni minister Giuseppe Del Nava. Prvi koraki italijanskih vojaških oblasti so bili obetavni, saj je poveljnik italijanskega vojaškega poveljstva v Gorici, general Paveri de Fontana, na razgovor povabil predsednika Pokrajinskega odseka in poveljnika 2. gorskega strelskega polka o ureditvi razmer v Gorici. Toda kmalu so zahtevali umik jugoslovanskega polka, Pokrajinski odsek je moral umakniti narodne straže pri skladiščih in ta dejansko prepustiti novim oblastem. Osmega novembra je moral polk zapustiti Gorico, ki se je hvaležno poslovila od slovenskih vojakov s trga Travniki, s slavnostnim nagovorom predsednika Pokrajinskega odseka dr. Karla Podgornika, ob petju »Hej

Slovani«, »deževalo [je] cvetje, razlegali so se razni klici in izrazi upanja, da se še kdaj vidijo« (Goriška straža, 9. 11. 1918: 10).⁴ Polk je odšel proti Vipavski dolini do Ajdovščine, od tod je preko Črnega Vrha, Idrije, Žirov in Škofje Loke prikorakal 11. novembra v Ljubljano, kjer je od 13. novembra 1918 postal del vojske Države SHS. To je bil konec kratkotrajne jugoslovanske uprave v mestu in slovenskem delu dežele (Marušič 1962: 73). V nedatiranem poročilu Pisarne za zasedeno ozemlje z naslovom *Dogodki na Goriškem* je poročevalec poudaril, da je italijanska oblast kmalu po zasedbi izdala razglas, da se morajo vsi vojaki bivše avstro-ogrskе armade zglastiti pri najbližjem poveljstvu, nato pa so jih internirali v taborišče Krmin.⁵ V poročilu z dne 21. novembra 1918 je zapisano, da je »[i]nterniranje naših bivših vojakov [...] v polnem teku. Po Goriški okolici sami je odvedenih že na stotine naših ljudi,«⁶ eden od seznamov Pisarne na primer poimensko, s krajem stalnega bivališča ter podatki o pripadnosti nekdanji vojski našteva 455 interniranih slovenskih vojakov.⁷ Poročevalec je internacije dramatično komentiral, da »[z] vsemi temi odredbami zasledujejo Italijani svoj brezsrčni namen, in sicer iznebiti se potom internacij moških, ostale starce, žene in otroke, izstradati, ter jih na ta način ukloniti, da bodo izvršili vse njihove zahteve, zlasti pa bi podali izjave, za pripadnost Italiji, za italijansko vladovanje in sploh za vse njihovim namenom služee zahteve.«⁸ Podrobno poročilo o ravnanju italijanskih okupacijskih oblasti z nekdanjimi avstro-ogrskimi vojaki je iz koncentracijskega taborišča⁹ v Krminu 23. decembra 1918

⁴ Povzeto po Marušič, *Goriški Slovenci*, str. 66.

⁵ SI AS, 59_I-3-5, *Dogodki na Goriškem*, dok. 417.

⁶ SI AS, 59_I-3-2, št. 127, Pisarna za zasedeno ozemlje, Ljubljana, 15. 11. 1918, dok. 101.

⁷ SI AS 1164_šk. 57_p. e. 1550, Ujetniki v Italiji.

⁸ SI AS, 59_I-3-2, št. 127, *Položaj na Goriškem oz. zasedenem ozemlju*, Ljubljana, 21. 11. 1918, dok. 131.

⁹ Takšno je poimenovanje taborišča v virih.

362

Dragi prijatelj!

Vnadi, da te to pismo srečar dobi, če prosim, da publicirno
 povzročiš daš na razpolago prištevjuim mestom. Nas je ostalo
 sedaj tukaj 28, aviziranih pa je še par častnikov in
 nekaj drugih internirancev iz furlanskega tabo-
 rišča A, ki imajo priti jutri tu sem, da se tukaj
 pobratimo, kar ne morejo vzdrževati za to veliko
 število ljudi dveh taborov. Kenda so 4 častniki:
 Musak, poštni upravitelj Gorici, Francovich, Sturcich
 - tajnik tog. obč. zbornice -, Teri Renato, notarski kandidat,
 didač, ki niso našli mesta pri "camorri" v
 Gorici. Kolo so drugi, se neznano.

Idi se, da se bodo razmere za nas poostrele, ko
 bomo tako osarujeni, brez pric. Do sedaj je bilo vedno
 mnogo drugih prvih vojakov se tu, a so sedaj vsi
 odpuščeni na "Knebovalski dopust".

Je Rybář je nekaj za nas interveniral v Trstu pri
 guvernerja, a do sedaj očitno brez uspeha. Kenda
 je informiral tudi čehoslovastvo zastopstvo (Kongulab)
 v Trstu in neke ameriške častnike.

Si izkjučno, da se naše število se pomnoži zvegoti
 za katero je sedaj nastavljen nevarna pad: razglasena
 (plakativna) prepoved vsake akcije proti "stanju,
 ki ga je ustvarila okupacija". Po drugo strani
 so plakativali ~~trav~~ slovenske plakate "Slovenci"
 kjer obetajo vse blajvije, ki da jih more
 nuditi odrestefica Italija, tudi vse dol, ne
 pon se pa, kakor k, itd. Ti plakate so
 tudi po Gorici, dasi tem ni

Fotografija pisma Karla Podgornika Dinku Pucu, vir: SI AS 1164 šk. 57, p. e. 1526.

Slovencev"! - Z nerazumljivimi in zavistnimi vestmi
 po časopisju v Jugoslaviji se skuša zbegati naše
 prebivalstvo in prebrati njegovo razpoloženje,
 češ, da iz Jugoslavije ne bo nič, vklebani se
 Italije. Zlasti za razpoloženje tudi goriških
 Turkanov je vskljka neke ženske, ki je čakala
 na aprivizaciji: „Porchi de scavi che haa butta zo
 le armi e lascia dentro chisti porchi de tagaus
 V povratu popisano mučenju prebivalstva - bivša vojaka -
 je ogorčilo izredno tudi Turkanu, s katerimi se je
 baji še slabše ravnało ko s Slovenci.

Dr. Rybář a baji no puoste odgovoriti iz Trsta.
 Skrajni čas bi bil, da bi se dosegla intervencija di-
 plomatičnina potoma za nas. Ali se bi mogli
 uroda in potovati v Belgrad? Saj je dr. Fejfar
 z dr. Korosecem menda, se tam. Torej nič ali jako
 pozno in nezanesljivo izvemo, kaj se godi vuhaj
 demarkacijske črte. Kaamo, da se je med ta
 že rešila ministrska kriza in da naše skupno mi-
 nistrstvo že vopesno nastopa na znatnej, glavni pa
 na zmanj. Na sploh tu pogumno vstrajamo, a
 neizmerno težimo in težko čakamo. odrescup
 Delajte tam vsi nato, da se nas čimprej reši
 tega neprosnega sedajšnjega pritiska. Delajte
 neumorno in hitro! Idi se, kakor ne bi
 poznali več besedjoava.

Prosim izpecno, da se ne spabijo moji pocolti na tako
 uspetu način po časopisih, kakor se je to zgodilo pouvno kraj
 v Slovencju s Wilfau, proti dr. Breccij; ko bi se ujatova imeva
 nienuovala golus tuju pravilo v jako mučen smi naravnost
 nevaru poljari. Ditolni meduam bi za vopj nemučnost za
 službu ja, kakor pravi deb, 119 in 6. - Italijani vendar
 jako nastanimo ataji gublj. ad druzi fupor. Izostlje 21. 2024
 Vnadi, da kuala stidimo odresit ob novico, seccio abvo tati...

Fotografija pisma Karla Podgornika Dinku Pucu, vir: SI AS 1164 šk. 57, p. e. 1526.

poslal interniran poverjenik Narodne vlade SHS za Goriško dr. Karel Podgornik. V biografskih zapisih o dr. Karlu Podgorniku se kot kraj njegove internacije navaja Servigliano blizu Ancone,¹⁰ čeprav je bil zagotovo do konca leta 1918 v Krminu, kjer je 23. decembra pripravil omenjeno poročilo, ali pa pisal prijatelju dr. Dinku Pucu istega dne v Ljubljano pismo in že 14. decembra 1918 na Predsedstvo Narodne vlade SHS naslovil pismo glede internacij. V vseh (in še drugih dokumentih v gradivu Pisarne za zasedeno ozemlje) je kot kraj bivanja naveden »Krmin, jetniško taborišče«. Dr. Karel Podgornik je opozoril na začetno precej kaotično in nedosledno ravnanje italijanskih oblasti z nekdanjimi avstro-ogorskimi vojaki ter nasprotujoče si razglase novih oblasti in različno ostrino ukrepov po posameznih krajih dežele. V tem pogledu je bil ključen ukaz 11. armadnega zbora italijanske vojske z dne 30. novembra 1918, po katerem so se morali pri svojem županu (*sindaco*) med 1. in 5. decembrom 1918 zglasiti vsi nekdanji vojaki avstro-ogrske vojske (*ex militari*) od letnika 1879 do 1900, vsi častniki brez starostne omejitve, pa tudi tisti, ki so bili vojaške službe oproščeni. Župan naj bi pristojnim vojaškim oblastem vsak dan posebej posredoval seznam prijavljenih, na sedež vojaških oblasti pa bi se morali javljati tudi nekdanji vojaki in častniki. Kot je ugotavljal dr. Podgornik, ni bilo nikakršnih pojasnil, kaj se bo s prijavljenimi vojaki zgodilo, a praksa je pokazala, da so vse nekdanje vojaške in častnike, ki so se prijavili na območju 11. armadnega zbora s sedežem v Gorici, poslali v Krmin, »kjer so jih porazdelili po narodnosti, a ne povsem dosledno na tri tabore (*campo di concentramento, prigionieri di guerra*): tabor A za Italijane in Furlane, B za Slovence, C za Nemce in dr.. [...] V Gorici sami pa je zadobila cela stvar izrazito politično lice. Kajti vsemu italijanskemu političnemu vodstvu, ki gospo-

duje sedaj na magistratu, deželnemu odboru in okr. glavarastvu, itd. udanim častnikom in vojakom je 'camorra' izposlovala že v naprej oproščenja (*esonero*), tako, da so se morali javiti v bistvu le Slovenci in goriški Furlani 'minorum gentum', kakor tudi nekateri uradniki, ki niso bili dobro zapisani pri mogotcih magistrata (Dr. Venier-ju, dr. Cesciutti-ju, dr. Pajer-ju, dr. Pettarinu, Bombigu Branko, *capitano Le Lievre, capitano Branno* itd.).«¹¹ V predhodnih navodilih je bilo nekdanjim vojakom, ki so se morali javiti na sedežih pristojnih vojaških poveljstev, naloženo, naj s seboj prinesejo za nekaj dni hrane in obleke, v omenjenem ključnem razglasu pa je ta informacija »izostala«, kar je prispevalo k nejevolji in negotovanju v taborišču v Krminu, kjer so bili prišleki slabo preskrbljeni. Porajal se je vtis, »kakor da se hoče še ostali del slovenskega moštva, ki se je rešil iz vojnih grozot uničiti, ali vsaj oškodovati z lakoto in mrazom, ne glede na ogromno gmotno škodo posameznih in splošnosti, nastalo s tem, da se vse delazmožno moštvo odtegne poklicu in obsodi na brezdelnost v ujetniškem taboru«. ¹² Po prvotnem načrtu vojaških oblasti naj bi v taborišču oblikovali delovne stotnije, ki bi opravile javna dela po okrajih dežele, vendar je 7. decembra prišel ukaz, po katerem so bili domov poslani najprej kmetje, h katerim so se »samooklicali« tudi mnogi drugi poklici. Ostali so idrijski rudarji in nekaj Solkancev zaradi vzklikanja republiki v Gorici, a so bili tudi ti sčasoma odpuščeni in v taborišču so ostali le častniki ter tisti, ki so bili oproščeni služenja vojske v času monarhije, med njimi tudi dr. Karel Podgornik, ki je bil na veliko začudenje italijanskega častnika oproščen zaradi odvetniškega poklica. Pridržani častniki

¹⁰ Spletni vir 1, 2, 3, 4.

¹¹ SI AS 1164 šk. 57, p. e. 1526. Poročilo o ravnanju italijanskih okupacijskih oblasti z bivšimi vojaki avstro-ogrske vojske na Goriškem.

¹² SI AS 1164 šk. 57, p. e. 1526. Poročilo o ravnanju italijanskih okupacijskih oblasti z bivšimi vojaki avstro-ogrske vojske na Goriškem.

so se večkrat pritožili, dr. Podgornik tudi v imenu priprtih tovarišev, kar je bilo razumljeno kot »disciplinaren pogrešek (mancanza disciplinare) [...] ter žuga za slučaj ponovitve. Ko mi je podpolkovnik sporočil ta odgovor, mi je na to ustno še svetoval, da naj se umirim in udam, češ, da si sicer le škodujem, da bi bilo mogoče, kakor je to delala Avstrija, da bi tudi Italija politično osumljene osebe izmed nas odpravila tudi dalje n. pr. v Sardinijo ali drugam, da seveda pri tem nima nikogar od nas specijelno v mislih.«¹³ Sčasoma so za nekatere internirane častnike in nekmete oblasti izdale posebno kmetijsko neomejeno dovoljenje, s čimer so jih izpustili iz internacije, medtem ko je iz 20 preostalih internirancev in nekaj častnikov, »ki se zdijo obsojeni na daljšo internacijo«,¹⁴ nastal delavski oddelek; za omenjenih 20 je bila odrejena celo posebna baraka »camera di venti« (soba za 20). Kot so razložile italijanske oblasti, je šlo za previdnostni ukrep, t. i. »precauzione«. Kot je mogoče sklepati iz omenjenih biografskih gesel, se je dr. Podgornik iz taborišča vrnil junija 1919.

Nepriemerna in nasilna postopanja italijanske vojske so bila v poročilih podkrepljena s primeri nasilja nad ženskami, ki so bila pod posebno rubriko »Nasilstva napram ženskam in uboji« zbrana v posebnem svežnju dokumentov Pisarne za zasedeno ozemlje z naslovom »Gradivo za 'Črno knjigo'«. ¹⁵ Tako je eno od poročil poročalo: »Gospodični [...] se je pridružil v gostilni, ko je ravno šivala, neki karabiner ter jo silil, naj gre z njim, ker pa ona ni hotela, se je zgražal nad njo in celo

hišo, ter preklinjaje odšel.«¹⁶ Drugo poročilo je zbralo skupaj kar nekaj primerov nasilja: »V Gorici so dne 15./11. 1918 napadli laški vojaki v družbi nekega magistratovca v njenem stanovanju ženo nekega redarja z bajoneti in prisilili, da je snela slovenske trobojnice raz okna [...] Hčerko in uslužbenko nekega slovenskega trgovca so Italijani napadli z bajoneti v trgovini in jo prisilili, da sname raz okna slovenske trobojnice [...] 19-letno hčerko nekega mesarja v Gorici so laški vojaki napadli v stanovanju in jo hoteli posiliti. Dekle je vsled tega težko obolelo. V hišo nekega posestnika v Prvačini so prišli laški vojaki, hoteli zapleniti perilo njegove soproge, ker se je le ta upirala, je tamkajšnji poveljnik nek major pretepel ženo s puškinim kopitom, tako, da je morala iskati zdravniško pomoč. Dne 28.11. 1918 so našli mimoidoči na Verdijevem Corsu v Gorici neko 18 letno dekle ubito. Radi zakrivanja tega dogodka se ni moglo dognati imena dotičnega dekleta.«¹⁷ Navkljub veliki pričevanjski moči omenjenih in podobnih poročil in pričevanj je seveda pri branju ter analiziranju tovrstnega gradiva potrebna previdnost, saj bi bila za nepristransko oceno razmer potrebna primerjava z drugimi dokumenti, npr. s policijskimi zapisniki in časopisnimi članki, kar pa ni namen zapisa, ravno nasprotno – namen je morda celo enostransko predstaviti čutenje na Goriškem v prvih tednih italijanske okupacije in vplive, ki so jih sooblikovali tako kratkoročno kot dolgoročno. (Naslovnica gradiva za »Črno knjigo«, vir: SI AS 1164_šk. 57_p. e. 1547.)

Poročila ne dopuščajo dvoma v nelegitimnost italijanske zasedbe, saj si »Italijani po krivici prisvajajo pravico nastopati po nalogu entente [prepis 'ententa' iz dokumenta je točen, in se v nadaljevanju izmenjuje z zapisom 'antanta'], ker jih antanta nikakor ni pooblastila zasesti jugoslovansko ozemlje za

¹³ SI AS 1164_šk. 57, p. e. 1526. Poročilo o ravnanju italijanskih okupacijskih oblasti z bivšimi vojaki avstro-ogrske vojske na Goriškem. V času italijanske zasedbe 1915–1917 so italijanske oblasti z zasedenega ozemlja na Sardinijo internirale okoli 2600 avstro-ogrskih državljanov.

¹⁴ SI AS 1164_šk. 57, p. e. 1526. Poročilo o ravnanju italijanskih okupacijskih oblasti z bivšimi vojaki avstro-ogrske vojske na Goriškem.

¹⁵ SI AS 1164_šk. 57_p. e. 1547. Gradivo za 'Črno knjigo'.

¹⁶ SI AS, 59_1-3-5, Dogodki na Goriškem, dok. 417.

¹⁷ SI AS 1164_šk. 57_p. e. 1547. Gradivo za 'Črno knjigo'.

Italijo in tako ravnati z našim narodom. Antanta stoji z vso močjo na naši strani»¹⁸ – tako je bilo zapisano v poročilu Pisarne za zasedeno ozemlje 15. novembra 1918, v post scriptum pa je bila dodana informacija, ki je dopuščala (lažno) upanje: »Ravnokar je došlo sporočilo iz Švice, da se ustanovi vlada za vso Jugoslavijo, ki bo obsegala vse dežele od Vardarja do Soče/seveda tudi slovenske kraje onstran Soče/.«¹⁹ V vsakem od začetnih poročil oziroma navodil je bilo prisotno zaupanje v antanto, pa tudi vera v moč izrečene volje in protesta zoper »ne pozvane goste, ki prekorajajo od entente dano pooblastilo. Le na ta način bo ententa zvedela, da je italijanska okupacija nasilstvo na jugoslovanskem narodu in bo upor zoper naroda to nasilstvo morala in tudi vedela upoštevati pri odločitvi pripadnosti ozemlja.«²⁰ Zato je Narodni svet pozival vse občine na zasedenem ozemlju, naj zbirajo izjave, s katerimi izražajo željo o pripadnosti Jugoslaviji in nepriznavanje italijanske vlade, ter jih, skupaj s pričevanji o nasilstvih, pošljejo neposredno Narodnemu vječu v Zagreb.

Poročilo z dne 14. novembra 1918 poroča o začetnem vljudnem postopanju italijanske vojske, toda »takoj zahtevajo razorožitev narodnih straž in vojaštva, razobešanje italijanske zastave na javnih poslopih, polagoma pa prevzamejo vso oblast v svoje roke. Ustavili so ves promet, poštni, brzojavni in telefonični [...] Z ljudstvom postopa vojaštvo izzivalno. Samovoljno določajo cene po trgovinah in gostilnah, deloma sploh nič ne plačujejo, kradejo pridelke po polju in stanovanjih [...] Živil niso s seboj nič pripeljali, rekvirirajo živino in živila, vse to, kar so prebivalci dobili od umikajoče avstrijske armade, zahtevajo nazaj in

sicer v določenem roku. Ravno tako zahtevajo izročitev vsega orožja. Skladišča v Gorici so odpeljali z avtomobili v Italijo, tako da prebivalstvu grozi lakota. Povsod se kažejo ljudstvu kot zmagovalci, ne priznavajo nikjer jugoslovanskih znakov, niti odborov, ampak zahtevajo njihovo razpustitev. Nevarnost je, da nastanejo med ljudstvom in italijanskim vojaštvom krvavi incidenti.«²¹ Zlasti glede slednjega niso bila redka svarila, ki so pozivala k čim bolj mirnemu, a nikakor stoičnemu prenašanju vsakovrstnih tegob in nasilstev okupacijske vojske: »Ker groze Italijani s terorizmom, se mora naše ljudstvo začasno udati sili v toliko, da se ne upira nasilstvom prehudo, pač pa mora povsod in pri vsakem koraku kazati svojo odločno nasprotstvo zoper italijansko okupacijo in zoper priklopljenje Italije povsod nastopati za Jugoslavijo, kolikor puščajo razmere protestirati, podajati izjave itd., zoper ravnanje italijanskih oblasti.«²² Tudi Narodni svet SHS v Ljubljani je pozival k vsestranski opreznosti in mirnosti, spodbujal je k pisnim pritožbam zoper nepravilnosti ter pisne ukaze, »zlasti protestirati proti sovražnemu ravnanju z jugoslovanskimi znaki in zastavami, natančno je treba ugotoviti morebitne protizakonite odredbe glede osebne svobode, glede lastnine in glede političnih pravic, ter vsak posamezni slučaj pismeno, podprto s pričami sporočiti Narodni vladi v Ljubljani.«²³

Poročila so poročala tudi o gmotnem, gospodarskem in šolskem položaju na Goriškem ter seveda o izjavah slovenskih primorskih občin za priključitev h Kraljevini SHS, pri čemer velja omeniti spomenico goriških Slovencev Narodnemu svetu v Ljubljani z dne 17. oktobra 1918, ki jo je pripravil

¹⁸ SI AS, 59_I-3-2, št. 127, Položaj na Goriškem oz. zasedenem ozemlju, Ljubljana, 21. 11. 1918, dok. 131.

¹⁹ SI AS, 59_I-3-2, št. 127, Pisarna za zasedeno ozemlje, Ljubljana, 15. 11. 1918, dok. 127.

²⁰ SI AS, 59_I-3-2, št. 127, Pisarna za zasedeno ozemlje, Ljubljana, 18. 11. 1918, dok. 129.

²¹ SI AS, 59_I-3-2, št. 127, Pisarna za zasedeno ozemlje, Ljubljana, 14. 11. 1918, dok. 126.

²² SI AS, 59_I-3-2, št. 127, Pisarna za zasedeno ozemlje, Ljubljana, 15. 11. 1918, dok. 127.

²³ SI AS, 59_I-3-2, št. 127, Pisarna za zasedeno ozemlje, Ljubljana, 18. 11. 1918, dok. 129.

Pokrajinski odsek Narodnega sveta in je poročala o podpori uresničitvi Majniške deklaracije »skoro po vsakem posamezniku« ter seveda državnih in deželnih poslancih ter občinskih zastopnikov.²⁴ Avtorji spomenice so se sklicevali na poslanico ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona januarja 1917 o ureditvi meja »po jasno razločnih narodnih črtah«, kar bi po mnenju piscev edino ustrezalo pogojem svetovnega miru. V nadaljevanju so nizali demografske, geografske, upravne, gospodarske in seveda etnične argumente, zaradi katerih Goriška ne bi smela pripasti Italiji, vključno seveda z glavnim mestom Gorico, katere »na zunaj italijanski še značaj« je bil umetno ustvarjen, »in to baš v prvi vrsti po zaslugi dosedanjega avstrijskega vladnega protislovenskega sistema, ki je podpiral na Goriškem, ker že ni mogel takoj naseliti Nemcev, pa italijanski element proti slovenskemu ter tlačil poslednjega«. ²⁵ Spomenico so pisci zaključili z neuresničenim pozivom: »Rotimo radi tega Narodni svet, ter one njegove odposlance, ki bodo poklicani, da zastopajo našo stvar pri usodnih odločitvah v najbližji bodočnosti, da razredčijo grozečo to narodno nesrečo, ki bi pomenila amputacijo nič manj kakor šestine slovenskega prebivalstva od njegovega narodnega telesa.«²⁶

Po koncu 2. svetovne vojne je bil jeseni 1945 pripravljen vprašalnik z 19 vprašanji in kratkimi biografijami žrtev italijanskega nasilja. V dokumentu, ki nosi pomenljiv naslov *Kronika naše kalvarije pod Italijo od leta 1918 do 5. aprila 1941 (do začetka vojne z Jugoslavijo)*, so poročevalci naštevali žrtve, od ogroženih, nadlegovanih ali žaljenih, ranjenih in/ali ubitih, ubitih in/ali mučenih, zaprtih, interniranih in konfiniranih, obsojenih zaradi prestopanja jugoslovanske meje; naštevali

so pripadnike »Compagnia di disciplina« in »Battaglione speciale«, obsojene na specialnem sodišču, izseljene, gospodarsko oškodovane, tiste, ki so jim bili spremenjeni primki in katerih otrokom je bilo prepovedano rabiti narodno ime; pisali so o usodi kulturnih društev, šolstva in cerkve ter o sežigih poslopij v obravnavanem kraju. Končna rubrika je obravnavala številne žrtve Italijanov od 6. aprila 1941 do konca vojne, drobni tisk na koncu dokumenta pa je opominjal na pomembnost vprašalnika: »Pazi! Na vsa gornja vprašanja odgovori čim bolj točno. Če nisi siguren za poedine stvari, vprašaj tovariša, posebno starejše ljudi, ki se spominjajo dogodkov. Površni podatki ne koristijo. Vse žrtve navedi z imenom in naslovom. Pošlji čim več arhivskega materiala, ki je v zvezi s pregoni. To so uradni spisi, listine, okrožnice itd. Zavedaj se, da pišeš zgodovino svoje vasi.« Zaenkrat še nisem ugotovila, kam so romali ti spisi, so pa izjemen vir, ki kar kliče po čimprejšnji kritični obdelavi.²⁷

Za konec pa še kratek utrinek iz skupka poročil, ki se nahajajo v fondu avstrijskega notranjega ministrstva v dunajskem državnem arhivu in so se osredotočala na razmere ob novonastajajočih mejah nekdanje monarhije; največ poročil je mogoče zaslediti glede dogajanj na Koroškem, Štajerskem, tudi na Tirolskem in Češkem, umanjkanje informacij o prostoru na nekdanjem zahodu monarhije pa morda lahko razumemo kot preprosto dejstvo, da je Republika Nemška Avstrija svojo *Küstenland* preprosto odpisala brez boja.²⁸

²⁴ SI AS 1164_šk. 57_p. e. 1530.

²⁵ SI AS 1164_šk. 57_p. e. 1530.

²⁶ SI AS 1164_šk. 57_p. e. 1530.

²⁷ Na primer: SI AS 1164_šk. 32_p. e. 610_Okraj Gorica; SI AS 1164_šk. 32_p. e. 611_Okraj Brda.

²⁸ OeStA, AdR-BKA-Inneres-19gen-1919-k_2019092 6114643.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS, 59_I-3-1, št. 57.

SI AS, 59_I-3-2, št. 127, Pisarna za zasedeno ozemlje, Ljubljana, 15. 11. 1918, dok. 127.

SI AS, 59_I-3-5, Dogodki na Goriškem, dok. 417.

SI AS 1164_šk. 57, p. e. 1526. Poročilo o ravnanju italijanskih okupacijskih oblasti z bivšimi vojaki avstro-ogrske vojske na Goriškem.

SI AS 1164_šk. 57_p. e. 1530.

SI AS 1164_šk. 57_p. e. 1547, Gradivo za 'Črno knjigo'.

SI AS 1164_šk. 57_p. e. 1550, Ujetniki v Italiji.

SI AS 1164_šk. 32_p. e. 610_Okraj Gorica

SI AS 1164_šk. 32_p. e. 611_Okraj Brda.

ÖeStA – Österreichische Staatsarchiv (OeStA), AdR-BKA-Inneres-19gen-1919-k_20190926114643.

Literatura

Gabršček, A. 1932–1934: *Goriški Slovenci: narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice*. Ljubljana: Samozal.

Marušič, B. 1961/62: *Goriški Slovenci od prodora pri Kobaridu do konca leta 1918: diplomska naloga* [s. l.]: [B. Marušič], 1961/62.

Nečak, D. 1972: Pisarna za zasedeno ozemlje. V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, št. 2, 101–106.

Komac, J. 2019: *Arhivski popis, Signatura fonda: AS 59. Pisarna za zasedeno ozemlje v Ljubljani 1911–1930 (1,2 t. m. / 11 š.)*. Naloga za strokovni izpit, mentorica: Vanja Rupnik, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.

Svoljšak, P. 2003, *Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*. Ljubljana: Nova revija, 2003.

Spletni viri:

Spletni vir 1: Primorski slovenski biografski leksikon, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi437948/> (dostop: 6. 10. 2024).

Spletni vir 2: Slovenski biografski leksikon, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi437948> (dostop: 6. 10. 2024).

Spletni vir 3: <https://www.novagoricaart.si/osebnost/karel-podgornik/> (dostop: 6. 10. 2024).

Spletni vir 4: <https://www.obrazislovenskihpokrajini.si/oseba/podgornik-karelkarol/> (dostop: 6. 10. 2024).